

Nagy Réka

REGIONÁLIS FEJLŐDÉS, KÜLFÖLDI TŐKE ÉS FEKETEGAZDASÁG A GYŐRI TÉRSÉGBEN*

A kelet-közép-európai szocialista örökségű társadalmak átalakulása a kilencvenes években ellentmondásosan alakult. Néhány ország kivételével e társadalmak fokozatosan megteremtették a társadalmi élet minden területén a demokratikus folyamatokat és intézményeket, a makrogazdasági mutatók stabilá váltak. Ezzel párhuzamosan azonban minden esetben megfigyelhető a szegénység növekedése vagy a regionális különbségek elmélyülése. A kilencvenes évek elejéig felhalmozott gazdasági problémák megoldása társadalmanként eltérő módon ment végbe, egyben a gazdasági válság kezelése regionálisan eltérő minőségű és mélységű folyamatokat indított el. Az átmeneti periódusban átláthatóbbá vált regionális fejlődéssel foglalkozó szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a területi megosztottságoknak mély történelmi és kivált társadalmi meghatározottságaik vannak (Kárpáti 1997; Tóth–Keune 2000; Gorzelak–Kuklinski 1992; Castells 1996). A területi differenciálódás egy történelmi folyamat része amely a rendszerváltást követően újra előtérbe került. Ily módon a régió fejlődésében a század során megfigyelhető tendenciák az átalakulás során a nagy történelmi változások (Magyarországon pl. a határmódosítások) ellenére is meglepő folytonosságot mutatnak (Cséfalvay 1999).

Ezzel párhuzamosan az eltérő regionális gazdasági fejlődés hatással volt olyan tevékenységekre is, mint a feketegazdaság. Tekintettel arra, hogy az informális gazdaság szereplőinek tevékenysége leginkább az adott piac szabályozásától függ, nem lehet figyelmen kívül hagyni e szabályozás regionálisan eltérő aspektusait. Hasonló mértékben lehet meghatározó az adott régió gazdaságtörténeti fejlődése vagy a regionális fogyasztási minták alakulása a szocializmus alatt és utána. Mindezek függvényében jelen írás, a regionális gazdasági fejlődés-modellekkel, partikulárisan pedig az Észak-Dunántúli régió (Győr) gazdasági-társadalmi fejlődésével kíván foglalkozni. A regionális különbségek közül a piaci szabályozás regionálisan eltérő mintáira, a győri térség feketegazdasági jelenségeire koncentrálok. Jelen tanulmány tehát a győri térség példáján keresztül az eltérő piaci szabályozást és az illegális gazdaság regionálisan eltérő vonásait vizsgálja.

* A tanulmány az OTKA 20221 számú kutatás (Feketegazdaság: intézményesülés és kormányzati magatartás, kutatásvezető: Kovách Imre) és az MTA Stratégiai Kutatások (Gazdasági elit–politikai elit, témavezető: Kovách Imre) támogatásával készült.

Joggal feltételezhető, hogy a győri régió gazdasági sikeressége nemcsak a makro-gazdasági mutatókkal fejezhető ki, hanem olyan jelenségekkel is, mint a feketegazdaság. Feltételezhető tehát, hogy a speciális régiófejlődési folyamatok során a térségben a feketegazdasági tevékenységek az ország keleti részéhez viszonyítva jelentőségüket veszítik vagy másként alakulnak. Tanulmányomban a szakirodalom (regionális gazdasági fejlődés elméletek, feketegazdaságra vonatkozó elképzelések), valamint a győri régió e századi fejlődését is figyelembe véve a helyi illegális gazdaság (speciálisan a lengyel piac) visszaszorulását vizsgálom. Szem előtt tartva a feketegazdaság szervezettségében, működésében megfigyelhető erős regionális különbségeket a *partikuláris helyi regulációval* foglalkozom, amennyiben ez a régió feketegazdaságának visszaszorulását eredményezte. Mivel esettanulmányom az illegális gazdaság egyetlen szegmensére figyel, elkerülhetetlen a felhasznált empirikus anyag, és a partikuláris helyzet korlátainak kiemelése. A speciális régiófejlődés és a feketegazdaság viszonyának vizsgálata mindenképpen kiegészítendő az illegális gazdaság más területeinek vizsgálatával, különös tekintettel a térségben erőteljesen jelenlevő és a szomszédos Ausztria felé irányuló illegális munkavállalásra. Mivel tanulmányom a lokális szabályozás egy adott, specifikus – az illegális piacozásra irányuló – oldalát elemzi, nem kíván átfogó képet adni a térség feketegazdaságáról, inkább a további kutatási szempontok feltérképezését szolgálja.

Gazdasági fejlődés elméletek és a regionális dimenzió felértékelődése

A regionális fejlődéssel foglalkozó szakirodalom az utóbbi két évtizedben látványosan bővült. A kommunista társadalmi berendezkedés bukásával a „nyugati” tudományos és politikai nyilvánosságban erőteljesen jelennek meg az addig inkább szórványosan létező globalizációs, újkapitalizmusra vonatkozó diskurzusok. A megváltozott társadalmi-gazdasági-politikai berendezkedés elméletei pedig magukban foglalják a *regionális dimenzió* felértékelődését is, ezzel egyidejűleg pedig a regionális gazdasági fejlődés feltételeivel és korlátaival foglalkozó szakirodalom bővülését. A gazdasági szakirodalomban a gazdasági fejlődéssel foglalkozó elméletek a gazdaság világméretűvé válásának körülményeit és következményeit vizsgálják. A gazdasági növekedés regionális aspektusait csak elvétve érintik, főként a gazdasági fejlődés nemzetközivé válásnak körülményeit és az általa képviselt nemzetközi munkaerőpiaci szegmentálódást, illetve a különböző centrum–periféria problémákat vizsgálják.¹ Ezen elméleteket egészítik ki azok az elképzelések amelyek a régiót már mint komplex társadalmi egységet tekintik, a gazdasági fejlődés motorját pedig az adott helyi társadalmak politikai és kulturális viszonyaiban jelölik meg.

Bár a klasszikus fejlődésemelvények az általánosítás különböző szintjein fogalmazták meg elképzeléseiket, esetükben hangsúlyos az a tendencia, hogy a lokális gazda-

¹ A kilencvenes évekig a gazdasági fejlődés elméletek főként a fejlett ipari gazdaságok és az elmaradott, harmadik világbeli gazdaságok közötti egyenlőtlen kapcsolatok problematikájára összpontosítottak. Több irányzat is megfigyelhető, közöttük a legfontosabbak az imperia-lizmus elmélete, a függőség elmélete, a fejlődő gazdaságok elmélete és a világrendszer szemlélet. Bővebben Hirshcman 1978; Evans 1979; Amir 1976; Meier 1991.

ságok fejlődését a gazdaság nemzetközivé válásának oldaláról vizsgálják, és főként mint a fejlett gazdaságoktól függő harmadik világbeli régiók problémáját tekintik (G. Gereffi 1994). A legújabb elképzelések azonban már a fejlett világbeli régiók eltérő gazdasági fejlődését is figyelembe veszik, a régiót mint speciális vizsgálódási tárgyat tekintik², a földrajzi termelési specializálódást és a specializált exportot is figyelembe véve (Castells–Henderson 1992; Castells 1996). A regionális fejlődésbeli különbségek vizsgálatában sem a klasszikus megközelítés, sem a centrum és periféria viszonyrendszerre való építés, sem pedig a multinacionális cégek által mediált külföldi tőkebefektetésekben való részvétel előtérbe helyezése nem adhat teljes, kielégítő választ azokra a kérdésekre, amelyek a regionális gazdasági eltérések esetében az utóbbi időben felvetődtek. A klasszikus regionális növekedési elméletek olyan fogalmakkal dolgoztak, mint a tőke, a munkaerő, a haladás, melyek az idők során átalakultak (Rechnitzer 1998). A fejlődéssel foglalkozó elméletekbe fokozatosan épült be a nem feltétlenül gazdasági szempontok, mint pl. a belső és szociálisan konstruált jellemzők vizsgálata.

Ha a felsorolt jellemzők előtérbe állítását mint *kiegészített perspektívát* tekintjük, úgy a regionális fejlődés olyan előnyökön alapszik, amelyeket egyaránt határoznak meg társadalmi és politikai aspektusok. Miután a gazdasági fejlődés nem egyszerűen a gazdaságban bekövetkezett modernizációs törekvések eredménye (és ez különösképpen a regionális gazdasági teljesítmény esetében érzékelhető), szükségeszerű az empirikus, illetve elméleti vizsgálódás kiegészítése olyan összetevőkkel, mint az intézményi infrastruktúra jelenléte és minősége, a társadalmi struktúrák, a jellemző kulturális illetve kognitív meghatározottságok, valamint a különböző típusú hatalmi elrendeződések.

Zárójelben érdemes megemlíteni a további regionális fejlődésre vonatkozó elméleteket, amelyek egyre hangsúlyosabban foglalkoznak a kis- és középvállalkozások problematikájával, a termelésben viszont a flexibilitás a kiemelt jellemző. Ez a struktúra, a kisüzemi és kézműves hagyományok „reneszánsza” főként a „rugalmas termelési régiók” kialakulásában jut egyre nagyobb szerephez (Ch. Sabel 1996). A kézműves paradigma mellett szóló elképzelések azt emelik ki, hogy a modell sikeressége a regionális önállóságban, a gazdasági szerkezet diverzifikált voltában és az ön- és mellékfoglalkoztatás kiterjedtségében keresendő. Sikerpéldaként olyan régiókat említhetünk itt, mint Olaszország északi, déli vagy Németország déli tartományai. Ezen országrészek közös jellemzője a második világháború után még a nagyfokú elmaradottság volt, ma viszont vezető szerepet töltenek be az adott ország gazdaságában. A hosszú távú és rugalmas fejlődési modell kiegészítendő egy sor más jellemzővel, mint például a családi vállalkozások jelenléte, a különböző családi stratégiák vagy a közösségi szolidaritás. A háztartásoknak és a rokonsági kapcsolathálóknak ma stratégiai gazdasági szerepük van. Ugyanakkor a társadalmi kapcsolatok decentralizált volta, a már említett alulról szerveződő gazdasági élet pozitívnak

² Számos meghatározása létezik a régió fogalmának. Ezek között említhetők azon meghatározások, amelyek a régiót mint dinamikus és folyamatosan átalakuló területi egységet tekintik, hangsúlyozva a gazdasági tényezők mellett a politikai és az identitásbeli elemeket is (Gorzela–Kuklinski 1992). Ha régióról beszélünk, lehet szó egy kisebb társadalmi vagy nagyobb, több nemzeti határon átívelő egységről (pl. Dél-Kelet Ázsia mint önálló régió). Jelen tanulmány a régiót mint kisebb társadalmi egységet tekinti.

ígérkezik a helyi erőforrások és innovatív lehetőségek felhasználásában. A flexibilis termelési rendszer bonyolult társadalmi kapcsolathálókat feltételez, amelyek a családi kapcsolathálózaton és az adott komplex közösségi szolidaritáson alapulnak. Ebben az értelemben a mostanig „gazdasági elmaradottság” jellemzőiként számon tartott szociabilitástípusok a regionális gazdasági fejlődés motorjaivá válhatnak. A fejlődés különböző formáinak megértésekor nem lehet eltekinteni olyan társadalmi jellemzőktől és kapcsolatokról sem, amelyeket mindeztáig az „elmaradott régiók”, „exotikus csoportok” vagy „informális gazdaságok” tipikus megnyilvánulási formáinak tekintettek (E. Mingione 1995).

Regionális fejlődés Magyarországon a kilencvenes években

A győri régió gazdasági fejlődésének tárgyalása előtt szükségesnek tartottam nagy vonalakban áttekinteni a magyarországi regionális fejlődés kilencvenes évekbeli alakulását is. A nagy történelmi változásokon túlmutatóan a regionális különbözőségek alakulásához számottevően hozzájárult a globális piaci hatások, a globális trendek Magyarországra való átszűrődése. Ennek megfelelően egyrészt léteznek olyan régiók, ahol a gazdasági krízis jóval mélyebb, mint máshol, másrészt vannak olyanok, ahol a gazdasági fellendülés tartós, a munkanélküliség gyakorlatilag minimális és a bevételek messze meghaladják az országos átlagot. A kilencvenes évek elején mély strukturális válság lépett fel olyan, a szocializmus ideje alatt vezető régiókban, amelyek gazdasága főként a nehézipar egy speciális ágazatára épült. A krízis oka nemcsak az államszocializmus ideje alatt létrehozott nehézipari telepítés ésszerűtlenségében keresendő, hanem a hagyományos ipari tömegtermelés súlyos válságában, amely a klasszikus értelemben vett ipari övezeteket érintette. A regionális átalakulás vesztesei általában a régi ipari vidékek, amelyeket elavult voltukra utalva az USA-ban a szakirodalom „rozsdatemetőnek” nevez (Cséfalvay 1999). Egyszersmind a megváltozott gazdasági környezet függvényében olyan régiók kerülnek vezető pozícióba, amelyeknek előnyt jelent az EU-határ közelsége határmenti zónakereskedelmet bonyolító vállalkozásoknak, az idegenforgalomnak és a határokat átszelő kistérségi munkaerőpiacnak köszönhetően (Kárpáti 1997). Ezzel párhuzamosan a hagyományosan idegenforgalomra berendezkedett régiók gazdasága is tartós fejlődésnek indul.

A megváltozott gazdasági-társadalmi környezethez való alkalmazkodás ott lehetett eredményes, ahol nemcsak az infrastruktúra kialakulásának és a magasan képzett munkaerő megjelenésének volt meg az esélye, de az innovatív gazdasági klíma, a kisüzemi, kisipari tradíciók és vállalkozásorientált önkormányzati szolgáltatások jelenléte is biztosított volt. Magyarországon azon régiók válhattak kiemelkedően sikeressé, ahol sikerült megteremtteni az egyensúlyt a globális (multinacionális cégek) és a lokális (hazai vállalkozók érdekeit képviselő szervezetek, önkormányzat) érdekek között (Cséfalvay 1999). A fejlődés vizsgálat kiegészített perspektívája pedig olyan tényezőkkel is számol, mint a helyi piacra és a befektetési lehetőségekre vonatkozó információk (információgazdag környezet), a technológiaátvitel, a szakoktatás helyzete, a cégek közötti kommunikáció és kooperáció, valamint az alulról szerveződő gazdasági kapcsolatok. Mindezek mellett a kisvállalkozások sűrű háló-

zata, az adott régióban megtelepült multinacionális cégek és beszállítóik közötti kapcsolat, valamint a régió különböző döntési szerveinek közös fejlesztési stratégiája is meghatározó lehet az illető térség fejlődésére nézve. Ily módon a gazdasági jellegű meghatározottságok kiegészülnek olyan további adottságokkal, mint a történelmi hagyományok, a kulturális értékek, az infrastrukturális ellátottság vagy a környezet minősége. Következésképpen léteznek olyan endogén tényezők, amelyek befolyással vannak az újdonságokhoz való alkalmazkodási készségre (Rechnitzer 1993). Mindezek függvényében elmondható, hogy a regionális fejlődéssel foglalkozó irodalomban az előre meghatározott adottságok fontosságát mindinkább felváltja azon endogén tényezők hangsúlyozása, amelyek az adott régió versenyképességét erősítik.

Gazdasági fejlődés a győri térségben

Ebben az általános elméleti keretében elhelyezve a Nyugat-Dunántúli régió (Győr vezetésével) különleges példája az átalakulóban levő országok regionális fejlődésének. A győri régió gyors fellendülése sikeres kombinációja azoknak az elemeknek, amelyeket a különböző regionális fejlődés elméletek említenek. Ha a regionális fejlődés *földrajzi* meghatározottságát tekintjük, akkor elmondható, hogy a győri régió földrajzi helyzete rendkívül előnyös: fő közlekedési útvonalak metszéspontján helyezkedik el; Budapest, Bécs, Pozsony közelsége, valamint a Duna, a Rába és a Rábca folyók a huszadik század során mind a város gazdaságilag előnyös helyzetét erősítették. A győri régió ipari fejlődése már a múlt század közepén profitált ebből a rendkívül előnyös földrajzi elhelyezkedésből. Ha a centrum-periféria viszonyrendszert tekintjük a térség mindig is kiváltságos helyzetben volt. Előnyt jelent a megyei jogú városnak az is, hogy kis távolságra több nagyváros található, és aránylag nagy népesség él vonzáskörzetében (Magyarország Városai 1996. Budapest: Égisz Kiadó). Az előnyös földrajzi helyzetnek, az átmenet kezdetekor aránylag kedvező ipari struktúrájának a magasan képzett munkaerőnek, valamint a helyi gazdasági-társadalmi szereplők megfelelő módon összehangolt tevékenységének köszönhetően, a térség képes volt kompetitív előnyöket építeni és az átalakulásban eredményessé válni (Tóth–Keune 2000). Ha a város gazdaságtörténetét a *huszadik század első felétől* kezdődően követjük nyomon, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy már ebben a kezdeti periódusban Magyarország vezető ipari régiójává vált, a szállításra, a kereskedelemre és az ehhez kapcsolódó feldolgozóiparra élezve ki gazdasági potenciálját (Enyedi 1996; Gyáni 1995). A jelenlegi szembeszökő külföldi érdekltségnek is mély történelmi gyökerei vannak, a térségben történő első külföldi tulajdonszerzés már a századfordulón megtörténik, sőt a térséget érintő első iparosítási hullám javarészt az osztrák bankok és cégek által közvetített. Néhány ma is tevékeny és meghatározó győri nagyvállalat az akkori külföldi befektetés „eredménye”, ezek között említhető a Graboplast (alapítási éve 1905) és a Győri Keksz (1905). Általában a külföldi tőkeberuházásoknak nagy szerepük volt a gazdaság modernizációjában. Különösen jelentős az osztrák és a német tőkebeáramlás, mely hozzájárult a modern nagyipar beindításához és fenntartásához Magyarországon (Komlos 1990).

A szocialista periódusban a régió fejlődését a központosító tendenciák határozták meg. Az addig centrális helyet elfoglaló, nyugati szomszédaival szerves gazdasági és kulturális kapcsolatokat ápoló vidékből elhanyagolt, periférikus, a szocialista ideológia számára nem kívánt térség lett (Enyedi 1996). A város és a régió a század hatvanas éveiben kap újra lendületre, amikor az országos fejlesztéspolitikában változások következnek be. Ezzel egyidőben lassú határnyitás figyelhető meg, amelynek következtében fokozatosan beindul a határmenti turizmus, és különböző informális gazdasági kapcsolatok épülnek ki a szomszédos osztrák településekkel. A hetvenes–nyolcvanas évek egyben a szolgáltatások iránti igény megnövekedését és a szolgáltató szektor fellendülését jelenti. Felerősödik a nyelvtanulás és a szakoktatás fontossága. Nem jelentéktelen ebben a perspektívában az sem, hogy a nagy állami vállalatok élére fiatal, dinamikus vezetők kerülnek, akik a nyugati kollegáikkal való kapcsolatrendszer kialakításán és megerősítésén munkálkodnak. A rendszerváltás után a helyi gazdaság újrászervezése és revitalizálása nagymértékben függött a privatizációtól, de nem elhanyagolható a külföldi működőtőke nagymértékű beáramlása sem (Tóth–Keune 2000).

A külföldi működőtőke beruházások regionális megoszlása

A győri régióban különleges szerepet töltenek be a *külföldi beruházók*, s közülük is a legjelentősebbek: a multinacionális cégek. A kizárólag vagy részben külföldi tőkével működő nagyvállalatoknak speciális gazdasági szerepük van, és erőteljes befolyást gyakorolnak a foglalkoztatási struktúrákra, a társadalmi viszonyokra, a politika és gazdaság kapcsolatára. A külföldi beruházások régióbeli eloszlása pedig növeli a területek közötti gazdasági különbségeket (Hamar 1999).

A külföldi tőkebefektetések a térségbe főként a kilencvenes évek elején érkeztek, addigra Kelet-Európa valamennyi országa megalkotta azokat a törvényeket, amelyek a külföldi tőkebefektetések elengedhetetlen feltételei.³ A külföldi befektetéseket vizsgáló szerzők többek között azt hangsúlyozzák, hogy Európa keleti felének gazdaságai a rendszerváltást követően elsősorban tőkehiánnyal, technológiai hiányosságokkal és a vállalkozásokat akadályozó környezettel küszködnek. A külföldi tőkebefektetéseknek nagy szerepük volt e fejlődést gátló tényezők megszüntetésében (Mádi 1995). Feltűnő azonban a különböző országok (speciálisabban, különböző régiók) közötti egyenlőtlen eloszlás, valamint az évenkénti és ágazatonkénti jelentős ingadozás.⁴

³ Ilyenek a befektetőket védő különböző megállapodások, a kettős adóztatást kizáró egyezmények, a teljes külföldi tulajdonszerzés és a profitrepatriálás lehetősége. Fontos tényező még a tőzsdék megnyílása és a bankrendszerek kétszintűvé válása (Antalóczy 1995).

⁴ A külföldi tőkebefektetések ágazati megoszlásának változásai: ipar 60% (1993) és 48,5% (1997), távközlés 1% és 14%. Az energiatermelés és elosztás az 1995–1996-os privatizáció előtt és után: 0% és 12%. Az iparágak közül pedig a feldolgozóipar a domináns (39%). Forrás: KSH, 1999.

Magyarországon a külföldi működő tőke elsősorban a kilencvenes évek első felében a fővárosban összpontosult.⁵ Ezt egészítik ki fokozatosan a Nyugat-Magyarországra irányuló befektetések.⁶

A külföldi tőke egyenlőtlen regionális eloszlásának magyarázatára számos elképzelés született. Ezek között említhető az elgondolás, mely szerint a képzett munkaerő iránti kereslet részben magyarázatot nyújt a tőke regionális elhelyezkedésre is (Fazekas–Köllő 1998). Ez kiegészítendő azzal a feltevessel, mely szerint a külföldi tőke elsősorban a közlekedés és kommunikáció minél jobb lehetőségeit vette figyelembe az adott régióban. Nem hagyhatók figyelmen kívül az adott ország (régió) jogi keretei sem, a helyi attraktív feltételek megléte illetve a befektetés eszközlése esetében a jogi eljárások gyorsasága és hatékonysága. A „sikerrégiók” már korábban is erős gazdasággal rendelkeztek, a privatizációs folyamat itt indult be elsőként, magas volt a fogyasztás és az egy főre jutó jövedelem, relatíve jó infrastruktúrával rendelkeztek. Ugyanakkor a Nyugat-Európához való közelség, a külföldi tőke iránti nyitottság, a pénzügyi, üzleti, gazdasági szolgáltatás magasabb színvonala és a korábbi üzleti kapcsolatok erőssége is előnyt jelent a külföldi tőke vonzásában (Árva 1995).

Az iparral szemben a kereskedelmi beruházások területi megoszlása alapvetően a fogyasztói kereslethez igazodott. Ez napjainkban annyiban változik, hogy a nagy kereskedelmi befektetők kiegészítik az eddig eszközölt befektetéseiket a vásárlási csomópontokkal és a környező országokból származó bevásárlóturizmus székhelyeivel. Mindenképpen figyelemre méltó az a tény is, hogy a nagy kereskedelmi befektetők is Budapesten vagy Nyugat-Dunántúlon kezdik el tevékenységüket, itt vannak a logisztikai központjaik is, terjeszkedésük pedig nagymértékben függ a helyi önkormányzatok rugalmasságától valamint a telekvásárlási lehetőségektől (Árva–Dicházi 1998).

Győr-Moson-Sopron megye a magyarországi átalakulás „sikerrégiója” a külföldi tőke, a multinacionális cégek vonzását illetően is. A kezdeti privatizációval eszközölt befektetések mellett Nyugat-Dunántúlra általában a nagy zöldmezős ipari beruházások jellemzőek.⁷ A zöldmezős ipari befektetők szempontjai a telephely megválasztásában a következők lehetnek: a nyugati export-piacokhoz való közelség, ipari hagyományok az adott térségben (Győr esetében ez nagyon jól megfigyelhető), a helyi kormányzati szervek rugalmassága és nyitottsága. De a képzett munkaerő megléte, a különböző infrastruktúrák fejlettsége és a szolgáltatások színvonala is fontos (Árva–Dicházi 1998).

⁵ 1990-ben az összes vegyesvállalat 58 százaléka és 1991-ben 56% Budapesten működött. Forrás: KSH, 1992.

⁶ A főváros központúság továbbra is megfigyelhető. 1996–1997 között a jegyzett tőke alapján egyértelműen a főváros és a közép-magyarországi régió a domináns, őket követi Nyugat-Dunántúl. Jegyzett külföldi tőke (milliárd Ft) Budapest és Pest megye 837,9; Nyugat-Dunántúl 134,0, amelyből Győr-Moson-Sopron megye 72,0. Forrás: KSH, 1997.

⁷ Az észak-dunántúli régió a külföldi zöldmezős ipari beruházásokból 1995 végéig 65,5 százalékban részesült, ez 1996 végére már 70%. Ebben a példában az észak-dunántúli régió Fejér, Veszprém, Vas, Győr-Sopron és Komárom megyéket jelenti. Újabban a Nyugat-Dunántúl külön régióként szerepel Vas, Győr-Sopron és Zala megyékkel (Árva–Dicházi 1998).

A külföldi tőkebefektetések stimulatív hatást gyakorolnak a helyi vállalatokra, melynek következtében kialakulnak a beszállítói és más típusú kapcsolathálók. Az ilyen típusú kapcsolatok megléte ugyancsak jelentős a régió további fejlődését illetően, egyelőre azonban nem kielégítő ezen kapcsolatok minősége és mennyisége sem. A rendszerváltás során kialakuló nagyarányú munkanélküliségre úgyszintén pozitívan hatott a multinacionális cégek „térhódítása”. Ma a térség azon régiók közé tartozik, amelyek esetében a munkanélküliek aránya messze az országos átlag alatt helyezkedik el.⁸ A térségben már nincs szabad betanított munkaerő, és a környező falvakból való napi bejárásnak is kimerültek a tartalékai. Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék az országos átlagnál magasabb.⁹ Ennek függvényében az itt élők jövedelmi viszonyai kedvezőbbek az átlagosnál, és jövedelemelvárásaik lényegesen meghaladják a többi régióét és az országos átlagot. Ebben feltehetően a szomszédos Ausztria magasabb színvonalú fogyasztási mintái jutnak kifejezésre.¹⁰

Feketegazdaság és lokális szabályozás Győrben

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a feketegazdaság szerveződésében szintén hangsúlyos regionális különbségek fedezhetők fel, érdemes ezt vizsgálni egy olyan régió esetében, mint Győr és térsége. A feketegazdaság jelenségeiről született tanulmányok (Sik 1997; Czakó 1997) közvetve azok regionálisan eltérő aspektusaival is foglalkoznak, és ezen belül az informális beszerzési források régiókénti eltéréseit is számon tartják.

Tanulmányomban a győri térség példáján keresztül az eltérő piaci szabályozást és a feketegazdaság regionálisan eltérő vonásait vizsgálom. Joggal feltételezhető, hogy Győr térség speciális régiófejlődési folyamatai során *közvetve* a térségben a feketegazdasági tevékenységek az ország keleti részéhez viszonyítva jelentőségüket veszítik vagy másként alakulnak. Az illegális gazdaság visszaszorulásában pedig az a komplex, több dimenziós folyamat játszott nagy szerepet, amelyet mint speciális régiófejlődést jelöltem. Sokoldalú folyamat ez, amelyben a helyi döntéshozó szervezetnek, a külföldi tőkének, a helyi lakosság kognitív, kulturális beállítódásainak meghatározó szerepe volt és van jelenleg is. A feketegazdaság visszaszorulását eredményezhette a magasabb jövedelmi elvárások alakulása, a magasabb fogyasztási szinthez tartozó szomszédos Ausztria fogyasztási „példája” is. A tanulmány első részében bemutatásra került regionális elméletek tükrében elmondható, hogy a győri régió gazdasági sikeressége több tényezőnek köszönhető. Azonban a multinacionális cégek befektetései számottevően járultak hozzá ehhez a fejlődéshez. A győri régió feketegazdaságának visszaszorulása (vagy legalábbis az ország keleti részéhez viszonyított jelentőségvesztése) a helyi illetékes intézmények hatékony regulációjának

⁸ A munkanélküliségi ráta 1996-ban 7,3%, az országos átlag ebben az évben 10,6%. 1999-ben ez a következőképpen módosul: Győr-Moson-Sopron megye 5,1%, az országos: 10,4% (Forrás: KSH munkaerő felmérése).

⁹ Ha a GDP alakulását tekintjük, akkor elmondható, hogy 1996-ban az itt előállított rész az országosnak több mint egytizedét adja, és hogy ez 5 százalékkal több, mint az országos átlag (Forrás: KSH, 1998).

¹⁰ A jövedelemelvárások alakulásáról a Kopint Datorg készített kutatást (Hamar 1999).

fontosságára hívja fel a figyelmet. Mindenekelőtt érdemes azt szem előtt tartani, hogy e tényezők nem választhatók el egymástól, szerves egységet, folyamatot alkotnak, ugyanakkor kölcsönhatásukban is egymást erősítik.

A tanulmány megírásához azon interjúk szolgáltak alapul, melyeket 1999 augusztus és 2000 február között készítettem, valamint a győri piac résztvevő megfigyelése és a helyi sajtó korabeli számainak áttekintése. Az interjúk szervezésénél azt a szempontot tartottam szem előtt, hogy olyan alanyokat kérdezzek, akik többé-kevésbé „tanúi” lehetnek a lengyel piac és illegális gazdasági tevékenységek visszaszorulásának a térségben, valamint a helyi döntéshozásban is aktívan részt vállaltak, vállallnak. Különös hangsúlyt fektettem arra is, hogy jelenlegi önkormányzati tisztviselőket, és a Dunakapu téri piacot működtető vállalkozókat kérdezzek a problémával kapcsolatban, olyan személyeket, akiket közvetve vagy közvetlenül érintett és érint az addig nagyobb jelentőségnek örvendő piac visszaszorulása.

Ami a *feketegazdaságra* vonatkozó elméleteket illeti, észrevehető, hogy a legújabb meghatározások a gazdaság informális karakterére vonatkozóan az állam és a civil társadalom közötti viszony milyenségére helyezik a hangsúlyt. Ezáltal az informális gazdaságot úgy tekinthetjük, mint a civil szféra válaszát a nem kívánt állami beavatkozásra, vagy túlzott regulációra.

A csak gazdasági szempontokat felvonultató vizsgálatokat ebben a problémakörben is kiegészítik a szociológia területéről érkező magyarázatok. A gazdasággal foglalkozó diszciplínák közül a szociológia az, amely válaszokat fogalmazhat meg a jelenség dinamikájával kapcsolatban, reflektálva a jelenség paradoxon jellemzőire. Itt említhetők olyan ellentmondásos helyzetek, mint magának az állami regulációnak a szerepe az informális gazdaság fejlődésében és dinamizmusában. A klasszikus gazdasági meghatározások az informális gazdaság jellemzői között említik az alacsony képzettséget és szervezettséget, a családi tulajdon és a családi vállalkozási forma domináns jelenlétét, a nem regulált és kompetitív piachelyzetet, az alacsony tőkeigényt, az alacsony produktivitást és felhalmozási készséget. Azonban azok a meghatározások, amelyek a feketegazdaság pozitív oldalát emelik ki, mint a populáris vállalkozói dinamizmus jegyét, minden olyan gazdasági tevékenységet ide sorolnak, amelyeket az állam nem szabályoz olyan társadalmi környezetben, ahol a hasonló tevékenységek az állami reguláció hatáskörébe tartoznak (Portes–Sassen 1993). Úgy tűnik, a nyugati kutatók között egyfajta konszenzus kezd kialakulni az informális szektor mibenlétét illetően. Ez a konszenzus pedig a nem reguláltságot emeli ki: azon tevékenységek vagy gazdasági aktorok tartoznak az informálishoz, amelyeknek nem sikerült „csatlakozni” a már meglévő, stabil intézményi szabályozáshoz, illetve visszaautasítják ezek védelmét. Más megfogalmazásban azon jövedelemszerzési tevékenységek tartoznak ide, amelyek szabályozása nem stabil, amelyek minduntalan kisiklanak az állami reguláció hatása alól. Ezek a meghatározások nem fogalmaznak meg a-priori ítéleteket arról, hogy mely tevékenységek pozitívak és melyek nem, ezt a szerepet az empirikus vizsgálódásra osztják. Azonban kiindulópontként szolgálhat, hogy az informális gazdaság nem tekinthető különálló, szigorúan behatárolt gazdasági tevékenységnek, szoros kapcsolatban áll éppúgy a formális gazdaság szférájával, mint bizonyos esetekben az illegálissal. Az átjárhatóság, a határok laza volta, a különböző gazdasági tevékenységek közötti kölcsönös függőség az, amely ezen elméletekben előtérbe kerül. Ezáltal nem annyira az adott speci-

fikus tevékenység tartalmi oldala, hanem a más típusú tevékenységekhez való kötődése, illetve e kapcsolat változása meghatározó. Az állami reguláció szerepét tekintő elméletek hangsúlyozzák, hogy a túlzott szabályozás nem mindig pozitív egy társadalom vagy közösség életében, ugyanis a modern piaci intézmények egyre inkább állami reguláción kívüli erőforrások lététől is függenek, a túlzott reguláció pedig az adott közösség különböző túlélési stratégiáit fojthatja el (Portes 1996). Az állami reguláció hiányának köszönhetően az informális tranzakciók általában a tiszta piaci erők játékaiként jelennek meg, céljukat tekintve pedig globálissá válnak.

Tehát a piaci reguláció (állami vagy helyi) minden esetben jelen van, a kérdés ezzel kapcsolatban csak úgy fogalmazható meg, hogy kik azok az aktorok, akiknek az érdekében történik mindez. Az informális gazdaság, az informális piac esetében a már említett reguláció ugyancsak döntő fontosságú lehet, amennyiben maga az informalitás is mint a szabályozás jelenlétének mértéke, illetve minősége függvényében jelenik meg (Sik 1997). A feketegazdasági tevékenységek regulációjának hátterében azon intézmények állnak, amelyeknek mozgásterét közvetve vagy közvetlenül sérti az ilyen típusú tevékenységek megléte. Itt említhetők azok, amelyek az illegális tevékenységek visszaszorításáért és ellenőrzéséért felelősek (állami ellenőrző szervek), de általában a multinacionális cégek és áruházláncok is, amelyeknek tevékenysége teljes egészében a legális szférában zajlik, terjeszkedésükben pedig akadály lehet a feketegazdaság kiterjedtsége, a feketemunka, illetve a feketekereskedelem (Horváth–Kovács 1999). Az állami reguláció hiánya nem jelenti egyben azt is, hogy e tevékenységek nélkülöznek minden típusú szabályozottságot. Hasonlóan a formális szférában létrejövő tranzakciókhoz, léteznek piaci viselkedést kanalizáló szabályok, amelyek a tevékenység társadalmi beágyazottságától, a kapcsolathálók kiterjedtségétől és jellegzetességeitől nagymértékben függenek. Azonban az, hogy e tevékenységek többé vagy kevésbé kikerülnek az állami reguláció hatásköréből (a piaci „tiszta kéz” győzelme), nem feltétlenül jelenti azt, hogy erősebb gazdasági fellendüléssel járna az ilyen típusú tevékenységek elterjedése. Egy stabil jogi keret és az informális megállapodások, szerződések hiányosságai, hátrányai következtében a hosszú távú befektetés majdnem lehetetlenné válik, ennek következtében pedig elmarad a fejlődés is.

A multinacionális vállalatok hatása nemcsak a legfontosabb gazdasági jelenségeket érinti, hanem közvetve a társadalmi, a politikai, a kulturális viszonyokat is. Megnövekedett jelentőségükkel párhuzamosan nő e vállalatok politikai befolyása az országos és a helyi politikai döntésekre egyaránt. A nagy gazdasági aktorok jelentősen visszaszorítják az állami, illetve a helyi kormányzatok cselekvésének terét, amennyiben ezek közvetve vagy közvetlenül érintik a saját tevékenységüket. Érdekvéonyesítő potenciáljuk gazdasági erejükből adódóan pedig fokozott jelentősséggel bír. Azon gazdasági törvények megalkotása esetében, amelyek alapvetően érintik tevékenységüket, sikeresen lépnek fel, a legnagyobb hatásfokkal lobbiznak érdekeik érvényesítéséért.¹¹ Az olyan jogszabályok megalkotásában, amelyek a feketegazda-

¹¹ A multinacionális cégeket tömörítő képviselő a Nemzetközi Befektetők Magyarországi Társasága.

ság visszaszorítását tűzték ki célul,¹² a multinacionális cégeket tömörítő érdekképviselet hatékonyan léphetett fel a kiszámítható jogrendre hivatkozva (Borboly 1999).

Nem hanyagolhatók el a külföldi befektetések hatására közvetve megnövekedett egyéni bevételek sem, amennyiben a különböző fogyasztási javakhoz való könnyebb hozzáférést segítik. A helyi gazdaságfejlesztés intézményeinek jól körvonalazható szerepük van a feketegazdaság visszaszorításában. A kidolgozott fejlesztési stratégiának, a jövőképnek, a helyi civil társadalomnak, illetve a helyi identitásnak és a gazdasági és politikai erőknek jelentős szerep jut a regionális gazdaságfejlesztésben (Rechnitzer 1998). A felsoroltak pedig közvetett módon hatnak a feketegazdasági tevékenységek közösségi megítélésére, a feketegazdaság létében meghatározó lokális szabályozásra is.

Győrben a kilencvenes évek elején az újonnan alakult helyi önkormányzat tagjai korán felismerik azt, hogy a különböző illegális tevékenységek megjelenése és elszaporodása kedvezőtlen lehet a régió és a város további megítélésére és fejlődésére nézve, ezért ennek érdekében erélyesen fellépnek az ilyen tevékenységek megszüntetéseért. Ez a fellépés véleményem szerint szervesen illeszkedik a városvezetés általános fejlesztési koncepciójába. A helyi vezetés határozott és innovatív elképzelése a városfejlesztést illetően már a kilencvenes éveket megelőzően találkozott a lakossági igényekkel. Ezek között figyelemreméltó helyet foglal el a gazdaság fejlődésének támogatása.¹³ A külföldi tőkebefektetéseket illetően a város elöljárói már korán szembesültek az ilyen típusú gazdasági problémákkal, ugyanis az első befektetés már 1987-ben megtörtént a térségben. Ez a gönyüi Leier gyár volt. *„Itt a térség érdeklődött és természetesnek találta, hogy a gazdaság nem lesz elszigetelt, hanem lesznek itt külföldi befektetők is”*¹⁴. *„Amit mi érzékelünk, hogy van egy dinamizálódás a gazdaságban, és változások lesznek, új igényekkel”*. *„A lakosság döntő többségében pozitívan viszonyult ehhez, hisz itt is érezhető volt a válság”* A városi vezetés megpróbált ezen igényeknek megfelelni. Az egyik ilyen komoly felkészülés és a város részéről történő befektetés az ipari park elkészítése volt. Ennek tervei már a rendszerváltást megelőzően elkészültek, hosszas tanulmányozás után döntött úgy a helyi vezetőség, hogy megpróbálja ezt a típusú, akkoriban újnak számító kezdeményezést. *„89-ben volt, amikor komolyan kezdtünk foglalkozni a dologgal: testvérvárosi kapcsolatokon keresztül beszereztem ipari park rendezési terveket, próbáltunk megismerkedni a dologgal, és háromnegyed éves munka után úgy döntöttünk, hogy a város beleugrik ebbe a beruházásba, próbáltuk tudatosan alakítani a város dolgait”*. A rendszerváltást követően azonban az előbb elkészített ipari park tervével, akár más korábbi tervekkel kapcsolatban nagyfokú bizalmatlanság ébredt és e bizalmatlanság miatt egészen 1993-ig húzódott az ipari park megépítése. *„Ennek ellenére a*

¹² Mint a személyi jövedelemadóról, az áfáról, a társasági adóról, a jövedéki termékekről, a munkaügyi ellenőrzésről és a társadalombiztosítási hozzájárulásról szóló törvények (Borboly 1999).

¹³ Győr Általános Rendezési Terve prioritásként kezeli a gazdaság fejlődésének támogatását, a gazdasági környezet javítását. Mindemellett kiemelt helyet kap a város régióban betöltött központi szerepének erősítése, az oktatás javítása – Győr legyen egyetemi város –, a városi környezet kiemelt védelme, a hagyományörzés és a lakáskérdés kezelése.

¹⁴ A városfejlesztésre, a multinacionális cégekhez való viszonyulásra vonatkozó információm Győr város főépítésztől származnak.

győri ipari park volt az első ilyen létesítmény az országban. Ezzel a város vállalta a kockázatot, mert több mint százmilliót belerakott, a közművek és utak kiépítésével. Az akkori divatos gazdaságpolitikának megfelelően a középvállalkozásokra méreteztük, de később kibővíthetővé vált a nagyobb betelepülők számára is.” Kezdetben problémás volt és úgy tűnt, hogy az ipari park megépítését ellenzőknek van igazuk, ugyanis „nem jöttek a vevők”, de a helyi Győri Keksz (a United Biscuits) kitelepülésével beindult a park betelepítése. A város gazdasági életébe hozott új szint az Audi telephelyének ideköltözése is. Ennek a döntésnek a hátterében „is a korábbi időszak eredményei” állnak. „A Rába felvilágosult iparmágnás vezetője már 86-ban egy nagycsarnok építését tervezte el, és még nem tudta pontosan, hogy mit fog gyártani, ez lehetett volna egy óriási bukás is, annak is tűnt eleinte, mert a rendszerváltásra leállt ez a félkész óriási értékű csarnok építése.” A csarnok jelenleg az Audi telephelyeként szolgál. Az Audi befektetési döntése mellett szólhatott ez a nagy értékű, félkész ipari csarnok, de az is, hogy a városban volt egy jelentős hasonló ipari kultúra. A rendszerváltást megelőzően épített félkész csarnok terve pedig az akkori helyi gazdasági szereplők innovatív tevékenységére helyezi a hangsúlyt. Általában a privatizáció és az átalakulás sikeressége a nagyvállalati menedzserek pragmatizmusának és nyugatorientáltságának is köszönhető. „Egy innovatív klíma volt érzékelhető, állandóan átszervezte a gyárat (a Rába akkori vezetőjéről van szó – N. R.), ezt követte az összes többi cég is”.¹⁵ A külföldi tőke által kezdeményezett befektetésekre vonatkozó döntések mind jól átgondoltak voltak, ha nem is egyhangúan hozták meg ezeket, jelentős ellenzékük nem nagyon akadt: „Semmi feszültségre nem emlékszem ezekkel kapcsolatban, ha valaki ellene is szavazott, nem volt ez akkor egy politikai probléma”. A gazdaság fejlődését elősegítő tervek nem merültek ki a külföldi tőkebefektetések segítségével. Az újabb kihívásoknak megfelelően, „lehetne a gazdaság támogatásának következő formája, és pedig egy iparági cluster-management, cluster-képződés segítése. Ez azt jelenti, hogy egy iparágban belül integrálja a szereplőket és biztosítja közöttük a kommunikációt”.¹⁶ Mivel a régióban kialakulóban van egy erős nagyipari, főként autóipari övezet, egy ilyen program kialakítása annál is inkább fontos lehet, mivel a most még gyenge helyi beszállítói kapcsolatok megerősödhetnek, a helyi középvállalkozók is profitálhatnak a betelepült multinacionális cégek jelenlétéből.

A helyi kormányzati szervek rugalmassága, gyors hozzáállása, nyitottsága a gazdasági változások iránt jellemző volt e régióban. A feketegazdasági tevékenységekhez való viszonyulás is ugyanezt a hatékonyságot példázza.

A kilencvenes évek kezdetén Győr és térsége a feketegazdasági tevékenységek tekintetében „elől járt”, a nyugati határ közelségének köszönhetően először találkozott a különböző illegális gazdasági ügyletekkel. A szocializmus ideje alatt történt illegális tevékenységek, „főként a nyolcvanas években elkövetett gazdasággal kapcsolatos kihágások apró vígjátékai”¹⁷ voltak azon illegális gazdasági jelenségekhez

¹⁵ Részlet az MTA Győri Regionális Irodájának vezetőjével készült beszélgetésből.

¹⁶ Részlet Győr város főépítésével készült beszélgetésből.

¹⁷ A kilencvenes évek feketegazdaságára és részben a piacfelszámolásra vonatkozó információim Győr város rendőrfőkapitányától és az önkormányzat e területtel foglalkozó képviselőitől származnak.

képest, amelyek a kilencvenes évek határnyitását kísérték. A régió váratlanul olyan jelenségekkel találta magát szemben, amelyek mindezidáig ismeretleneknek számítottak, s mivel nem igazán volt precedens, így a tevékenységek ellenőrzése, illetve szabályozása is elmaradt. Az állami szerveket felkészületlenül érte a nagyon sokrétű és meglepően szervezett illegális gazdaság. Ily módon a rendszerváltást követően a gazdasági jogsértéseket elkövetők jelentős változáson mentek keresztül, a fekete-gazdasági tevékenységek egyre komplexebb módon szerveződtek meg. A törvényalkotás és a hagyományos felderítés e komplexitást a kezdeti periódusban képtelen volt követni (Borboly 1999).

A váratlan változás és az informális/illegális tevékenységtípusok differenzifikálódása mellett átalakul a feketegazdaság szervezettsége is, a nemzetközi, határon átvíelő kapcsolatok megerősödnek és jellemzővé válnak. Hirtelen megnövekszik a Szlovákiából származtatható szeszcsempészet volumene és forgalma, az akkor még jelentős lengyel piac igényét kielégítendő, javítva „*az akkori KGST piacok árú ellátottságát*”. Továbbá új típusú tevékenységek terjednek el, mint például az olajjal való különböző ügyletek („*megjelenik az olaj, és a különböző keverési technikák, a sava-zások*”). Ebben a kezdeti periódusban kedvez a feketegazdaságnak a kialakulatlan állami szabályozás, a felkészületlen jogalkotás is. Ha a tevékenységek térbeli megoszlását rekonstruálnánk, akkor nyilvánvalóvá válna az, hogy ekkor „*nagy még a mozgás, de Győrben nem telepedett meg egyetlen ága sem*” (mármint az olajkeverési technikáknak). Jellemzők a „*fehérgalléros*” feketegazdasági tevékenységek közül azok, amelyek az akkori joghézagokat használják ki. Legelsőként említhetők a „*cégnyilvántartás hiányosságai, melyek következtében hirtelen megugrik a Kft-k, Bt-k és a fiktív cégek divatja*”. A „*cégnyilvántartás nem tudta követni, nem volt olyan színvonalon mint ma, és nem kevés a nem létező cég nevére kiállított üzleti vásárlások, vagyonátzivattyúzások, a különböző exporttámogatások kihasználása, az off-shore cégek alapítása és a szubvenciók bűnözés*”. Ebben a periódusban „*majdnem mindenki megtalálja a feketegazdaságban azokat a területeket, amelyek saját képességeihez, illetve kapcsolatrendszeréhez, anyagi lehetőségéhez igazodhat(nak)*”. Ha a kilencvenes évek feketegazdasági tevékenységeinek „ágazati” változásait vizsgáljuk, úgy elmondhatjuk azt, hogy az illegális tevékenységeknek is nyomon követhető mozgásuk van, globalizálódó tendenciát mutatnak. Azonban a régió fejlődési tendenciái, majd jóval később az erős multinacionális jelenlét is a feketegazdasági tevékenységek visszaszorulását, illetve az elterjedés megakadályozását eredményezte. „*Az illegális dolgok nehezen tudtak és tudnak beférkőzni oda ahol erős a legális, a nagy cégek uralják a helyi piacot és a normális gazdasági érrendszerbe nem tud az illegális gazdaság behatolni*”. Ezáltal a feketegazdasági szereplők kockázatvállalása is nagyobb ebben a térségben. Amint már említettem a városvezetés már a kilencvenes évek elején felismerte, hogy az átmeneti periódusban a feketegazdaság elterjedése kedvezőtlen lehet a régió további fejlődését és megítélését illetően, ezért határozottan fellépett az ilyen típusú tevékenységek ellen.

Az informális gazdasági tevékenységek elleni fellépések közül a legszembetűnőbb az, amely a „lengyel piacot” és szereplőit érinti. Mindenekelőtt azért, mert ez az a tevékenység, amely leginkább a nyilvánosság bevonásával zajlik (a vásárlók). Akárcsak az ország más térségeiben, a nyolcvanas évek közepétől kezdődően itt is tömegesen megjelennek a lengyel árusok, és a helyi szervek által szervezve kialakul

a tevékenységüknek területet biztosító „lengyel piac” is. De miként a háztartások KGST-piacokon történő vásárlását kutató szerzők is említik, az ország ezen térségében kevésbé jellemző módon voltak jelen a feketepiacok. Ennek értelmében a KGST-piacokkal rendelkező települések aránya nagyobb volt Kelet-Magyarországon, mint a nyugati régióban, valamint egyes árucikkek informális kereskedelmének volumene jelentős különbségeket jelzett a nyugati és a keleti régió lakosai esetében¹⁸ (Sik 1997).

A város földrajzi helyzetéből adódóan a piac sikeresen működhetett nemcsak a helyi és a környékbeli lakosság igényeit szolgálva, de már korán biztosítva a határmenti szlovák vásárlók keresletének kielégítését is. Az úgynevezett szlovák bevásárlóturizmus markánsan jelentkezett főként a nyolcvanas évek végén. Azonban az itt létező piacok soha nem örvendtek akkora népszerűségnek, mint a keleti országrészben található megfelelőik. A kilencvenes évek elején a jelenség visszaszorulásának lehetünk tanúi, amennyiben az akkori piac szétbomlik. Ily módon eltérően az ország keleti régiójától, ahol mai napig erős jelenlétnek örvendenek a lengyel piacok, a győri régióban, speciálisan Győr városában az ilyen típusú gazdasági tevékenység és az ennek teret adó piac „leépülési” folyamata követhető nyomon.

Kezdetben a lengyel piac a Bercsényi Ligetben, a volt Rábca mederben talált magának teret, amely tradicionálisan is használt árupiacként működött, majd miután fokozatosan kinőtte ezt, átköltözött a Vásártérre, ami hagyományosan állatvásárként volt nyilvántartva. Ezen a területen teljesedett ki, érte el a legnagyobb forgalmat és a legnagyobb népszerűséget. A piac már ekkor is csak „megtűrt” volt, fokozott rendőri felügyelet mellett működött. Az árusok főként ukránok, lengyelek és románok voltak. A vevők körében elsősorban a helyi alacsonyabb jövedelemmel rendelkezőket találjuk, de megfordult itt vásárló valamennyi társadalmi osztályból. A szlovák bevásárlóturizmus jelentősebb volt a kilencvenes évek elején, a nyolcvanas évek végén, vásárlási célpontjuk szintén a lengyel piac volt. A Vásártéri piaccal párhuzamosan alakul ki a Győr agglomerációjához tartozó abdai bazársor, mely legális piacként működő kereskedési helyé vált, később pedig a felosztott vásártéri piac utódjául is szolgált.

A lengyel piac úgynevezett felszámolása, nagymértékű ellenőrzése aránylag korán, 1992-ben kezdődött, amikor a városvezetőség a rendőrség és határőrség hathatós segítségével az akkori piac illegális szereplőinek tevékenységét szüntette meg közös egyezség alapján. A helyi önkormányzat, felismerve azt, hogy a feketegazdasági tevékenységek elszaporodása és egyre inkább láthatóvá válása negatív tényező, úgy dönt, hogy fellép az ilyen típusú tevékenységek megszüntetése érdekében. Mindez nagyon látványosan, egy nap leforgása alatt történt. A készületlen piacozókat a határőrség és a rendőrség által szervezett, az önkormányzat által támogatott alakulat lepte meg. A szabályos hatósági beavatkozás *„úri módon történt, az árusok több nyelven – magyar, ukrán, román és szlovák – írott felszólító levelet kaptak”*, amelyben felhívták figyelmüket a szabálytalan árusítás és piaci jelenlét tényére. Ekkor kezdődött el Győr város, de mondhatni, hogy Győr-Moson-Sopron megye *„legnagyobb offenzívája”*. A szabályos hadművelet célja nem az árusok megbüntetése volt, ugyanis a beavatkozás után csak egy pár *„nagyobb bűnöző ellen indult eljárás, a kis*

¹⁸ Ilyen termékek a cigaretta, az ital, a kávé, a kozmetikai szerek (Sik 1997).

pitik elmehettek”, hanem az ilyen típusú tevékenységekhez való hatósági viszonyulás példázása. A hatósági beavatkozás sikeres volt, ugyanis az intervenció következtében *„elterjedt az országban annak híre, hogy ide nem lehet jönni”*, ezáltal *„a város piacain megszűntek a kaotikus állapotok, és konszolidált piac jött létre”*. A beavatkozás napjával befejeződött az addigi tömeges, megtűrt, de illegális piacozás Győr városában, a szabályozás pedig a működés területének felszámolásaként jelentkezett. A kemény hatósági fellépés következtében a „lengyel piac” majdnem teljes egészében feloszlott, illetve átalakult. *„Másfél hónap leforgása alatt konszolidált piac jött létre Győrben, a volt piacozást megszünt, az árusokat a városba tereltük”*.

Az egykor „koncentráltan” működő piac mára feloszlott, helyét és funkcióját több kisebb, tehát átláthatóbb, ellenőrizhetőbb piac vette át. A más régiókból, illetve országokból érkező árusok fokozatosan lemorzsolódtak, eltűntek, a helyiek szórványosan betagozódtak immár legalizált vállalkozásaikkal a belvárosi butiksorba, némelyikük a mobilabb, de intézményes formájú „házaló” árusítást választotta, mások meg ugyancsak legálisan az utólag kialakult nagybácsi sportpályán vasárnaponként működő nagyobb kirakodóvásáron vagy a Dunakapu téri piacon folytatják tevékenységüket. A kilencvenes évek elején még nagyméretű lengyel piac felszámolását a lakosság egyhangúlag vette tudomásul. A helyi sajtóban a piac nem negatív dologként jelenik meg („a piacból is él a város”, „nagy a kavalkád a lengyel piacon”, „három helypénzszedő és két piacfelügyelő vigyázza a rendet”)¹⁹, de hangsúlyos az elmarasztaló jellemzők kifejezése is: „noha a kispénzüek esetenként elnézőbbek velük – hiszen a külföldieknél általában jóval olcsóbb a portéka, ám a becsületesen adózó kereskedők, az APEH és azok a pechesek, akik befürödtek a bővlival, ugyancsak elmarasztalják a piacok sarkában olykor nem is annyira visszahúzódó zugárusokat”.²⁰

A „lengyel piac” az „elrettentő” hadművelet következtében megszűnt. A piacozás intézményes és teljesen legalizált formában szétszórva tovább él, főként az alacsonyabb keresetű helyi lakosság és a mai napig eleven határmenti szlovák bevásárlóturizmus által éltetve. A mostani kirakodóvásárok forgalmának ellenőrzésére és felügyeletére versenytárgyalást írtak ki, amelynek eredményeképpen a Dunakapu téri piac felügyeletét a kereskedők megyei szervezete (KISOSZ) nyerte el, a Vásártéri piac felügyeletét pedig a közgyűlés által alapított Piacok és Vásárcsarnokok Kft. látja el. Mindkét piac ellenőrzése erőteljes, *„jól kézben tartott piacok ezek”*, annak köszönhetően, hogy a KISOSZ szakszerűen, *„nagyon jó menedzsment alapján működteti a piacot”*, a második esetben, pedig azért, mert kisebb az a terület és forgalom, amelyet felügyelni kell.

A Dunakapu téri piac a város legkeresettebb piaca maradt, köszönhetően a város térszerkezetében elfoglalt helyének, és annak, hogy hagyományosan itt működött és működik a város egyik legnagyobb zöldségpiaca. A piactér nagyon közel helyezkedik el a városközponthoz, a hagyományosan szerdán és szombaton (pénteken „csónka” piaci nap van) nagyobb forgalomnak örvendő piac ilyenkor többé-kevésbé „egybeolvad” a belvárosi butikokkal, amennyiben a környező utcákon is legális a piacozás. Az itt működő heti kirakodóvásár helye a Dunakapu tér déli és nyugati

¹⁹ Kisalföld, 1993. január 22.

²⁰ Kisalföldi Új Hírek, 1992. május 20.

része. Mivel a piacozásra szánt terület szervesen összefonódik a belvárosi utcákkal, piacnapon az élénkebb forgalomból adódóan megnő a belvárosi üzletek látogatottsága is, az ott kínált termékek alternatívájaként jelentkeznek a piacon található áru. Az itt vásárlók főként az alacsonyabb kereseti kategóriákból kerülnek ki, még mindig érezhető a legális piacon a szlovák vásárlók jelenléte, és néha-néha a városban jelenlevő osztrák vásárlók közül is „*betéved ide egy-kettő*”.

A piaci felügyeletnek 240 kiskereskedővel van állandó szerződése, ezek közül 10 vegyi árut, cserépárut, edényt és illatszert forgalmaz, 16 pedig élelmiszert, vagy a vendéglátásban érdekelt. A fennmaradó részük divatáru- és cipőkereskedéssel foglalkozik.²¹ A piacon, már ami az árusok számát illeti dominánsak a divatáru és cipőkereskedők. Általában elmondható hogy az árusok javarésze győri, illetve a környéki helységekből származik, valamennyien legális kiskereskedők. Ezen árusok körét egészítik ki az östermelők, ők azok, akik a Dunakapu téri piacra rendszeresen járnak. A Dunakapu téri piacfelügyelet egy szakszerű, magánkézben lévő piacfelügyelet és igazgatást jelent. A piacot ellenőrző szervezet számára kihívás a piac minél jobb, minél átláthatóbb szervezése. Megfigyelésük szerint a piacon megjelenő kisvállalkozók, kereskedők körében nagy a fluktuáció, sokan „kényszerkereskedelmet” folytatnak, időszakosan visszatérve a piacra.

Összefoglalás

A győri, egykor nagy forgalommal rendelkező illegális piac felszámolása, illetve magának a piacozásnak az átalakulása érdekes és jellemző példája lehet annak, ahogy az ilyen típusú piacokat, a nem egészen legális gazdasági tevékenységeket szabályozhatják. Nemcsak a nagyméretű „elrettető offenzíva” volt az, amely megakadályozta az illegális piaci tevékenység elterjedését, hanem az is, hogy a város piacait magántulajdonú cégek igazgatják. Ezáltal is sikerül hatékonyabban megszervezni a piacozást, ugyanis a piacot működtető szervezet érdeke elsősorban a gazdasági hatékonyság. Ennek következtében pedig az átláthatóság, a jól szervezettség, a kiszámíthatóság és az ellenőrizhetőség. E tényezőket kiegészíti, hogy az osztrák határ közelségének köszönhetően a helyi lakosság fogyasztási mintái tradicionálisan másként alakultak, mint az ország más régióiban. A régió lakói már korán, a szocializmus ideje alatt hozzájutnak olyan fogyasztási javakhoz, amelyek esetenként nagyobb időbeni késéssel jutnak el az ország más vidékeire. Az itt lakók gyakrabban és rendszeresebben találkoznak az osztrák határ közelségének és az ottani legális/illegális munkavállalásnak köszönhetően egy más típusú fogyasztási mintával. Így a lengyel piacon megtalálható áruféleségek minősége nem feltétlenül felel meg a helyi lakosok elvárásainak, amennyiben nagyobb a háztartások bevétele is, és ezáltal nem feltétlenül érdekeltek a lengyel piacok árufelhozatalában.

A győri „lengyel piac” felszámolása érdekes példája az általában vett illegális gazdasági jelenségeknek, ugyanakkor a helyi önkormányzati reguláció gazdasági tevékenységekre való hatását is jól példázza. A piaci reguláció mint dinamikus és a döntéshozók által állandóan újraértelmezett folyamat esetünkben a feketegazdasági

²¹ A piacon működő árusokról a piacot felügyelő KISOSZ vezetőjétől kaptam információkat.

tevékenységekre vonatkozóan szigorúbb oldalát mutatja meg. A helyi gazdaságfejlesztési koncepcióhoz, amely folyamatosan alakul az újabb és újabb igényeknek megfelelően, szervesen kötődik a korai illegális piacfelszámolás. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ez az energikus lokális szabályozás találkozott a lakosság igényeivel is, mivel a régió sikerebb alkalmazkodása és az ország más régióihoz viszonyított erőteljesebb fejlődése feloldotta az ilyen típusú tevékenységek jelentőségét a háztartások számára. Következésképpen az eltérő regionális fejlődési mintáknak meghatározó szerepük van a feketegazdasági tevékenységekre vonatkozóan. A multinacionális cégek későbbi betelepülése annyiban lehet meghatározó, hogy a továbbiakban megakadályozzák bármilyen feketegazdasági tevékenység elburjánzását a régióban. Tehát a multinacionális vállalatok *közvetve* akadályozzák a feketegazdaság terjedését. A nagyvállalatok teljes egészében a legális szférában működnek, s ezáltal minden velük kapcsolatba kerülő alkalmazott, beszállító, szolgáltató maga is a legális szférában „kénytelen” működni. E cégeknek alapvető érdeke a gazdaság átláthatósága és ellenőrizhetősége, érdekük a feketegazdaság és feketeke-rekedelem elterjedésének akadályozása. Ha a tanulmány elején megfogalmazott, az újraalakuló regionális különbségek magyarázatára született feltételezéseket tekintjük, melyek szerint a regionális fejlődés olyan előnyökön alapszik, amelyeket egyaránt határoznak meg társadalmi és politikai aspektusok, akkor a győri gazdasági és társadalmi fejlődés, de implicit módon a feketegazdasági tevékenységek visszaszorulása is ezeket látszik igazolni. A régió speciális fejlődése az utóbbi évtizedekben, valamint a helyi döntéshozás hatékony és innovatív volta, kiegészülve a lakosság igényeivel lehetővé tette, hogy a régióban ne telepedjen meg huzamosabb ideig egyetlen feketegazdasági tevékenységtípus sem.

Irodalom

- Amir, Shamir 1976. *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Pheripheral Capitalism*. New York: Monthly Rev. Press.
- Antalóczy Katalin 1995. A külföldi tőkebeáramlások szerepe Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 5.
- Árva László 1995. *Külföldi tőkeberuházások Közép-Kelet-Európában*. Budapest: KJK.
- Árva László–Dicházi Bertalan 1998. *Globalizáció és a külföldi tőkeberuházások Magyarországon*. Budapest: Kairosz/Növekedéskutató.
- Borboly István 1999. A feketegazdaság elleni törvénykezés a Parlamenti Napló tükrében. *Szociológiai Szemle*, 3, 110–124.
- Berend I.–Szuhay M. 1989. *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Castells, Manuel 1996. *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-regional Process*. Oxford: Blacwell Publishers.
- Castells, Manuel–Jeffrey Henderson 1992. Techno-economic Restructuring, Socio-political Processes and Spatial Transformation: a Global Perspective. In: M. Castells–J. Henderson (eds.) *Global Restructuring and Territorial Development*, 1–18.

- Czakó Ágnes 1997. Négy város négy piaca. A népi kereskedéstől a kgst-piacokig. *Közgazdasági Szemle*, 4, 339–355.
- Cséfalvy Zoltán 1999. *Helyünk a nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában*. Budapest: Kairosz.
- Enyedi György 1993. Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.) *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek és területi politika Magyarországon*. Budapest: KJK, 9–23.
- 1996. *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest: Hilscher Szociálpolitikai Egyesület.
- Evans, Peter B. 1979. *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State and Local Capital in Brazil*. New York: Princeton University Press.
- Fazekas Károly–Köllő János 1998. A külföldi érdekeltségű vállalatok munkaerőkeresletének jellemzői Magyarországon 1995-ben. In: *Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont.
- Gereffi, Gary 1994. The International Economy and Economic Development. In: N. J. Smelser–R. Swedberg (eds.) *The Handbook of Economic Sociology*, 206–234.
- Gorzela, G.–A. Kuklinski 1992. *Introduction, Regional and Local Studies*. In: *Dilemmas of Regional Policies in Eastern and Central Europe*, 3–8.
- Gunst Péter 1996. *Magyarország gazdaságtörténete 1914–1989*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gyáni Gábor 1995. *Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben*. In: *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*. Veszprém.
- Hamar Judit 1999. *A külföldi működőtőke beáramlásának területi és szektorális jellemzői Magyarországon*. Budapest: Kopint Datorg.
- Hirschman, Albert O. 1978. *The Strategy of Economic Development*. New York: Norton.
- Horváth Gergely K.–Kovács Imre 1999. A fekete gazdaság és vállalkozói Kelet-Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 3, 28–54.
- Kárpáti Zoltán 1997. Bevezető megjegyzések. Rendszerváltás keresztszempontban. In: Kárpáti Z. (szerk.) *Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon*. Budapest: MTA, 7–17.
- Komlos, John 1990. *Az Osztrák-Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században*. Budapest: Maecenas Könyvkiadó.
- Kisalföldi Új Hírek*, 1992. május 25.
- Kisalföld*, 1993. január 22.
- Mádi István 1995. Foreign Direct Investment in the Countries of the „Visegrád Group”. In: Gál Gáspár (ed.) *Changes and Challenges, Economic Transformation in East-Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 105–117.
- Meier, Gerald 1991. *Politics and Policy-Making in Developing Countries: Perspectives on The New Political Economy*. San Francisco, CA: ICS Press.
- Mingione, Enzo 1995. Family Strategies and Social Development in Northern and Southern Italy. In: *Practices Artful*. Henry Lustiger, Daniel Salee. *The Political Economy of Everyday Life*. Black Rose Books.

- Rechnitzer János 1993. Innovációs pontok és zónák, változási irányok a térszerkezetben. In: Enyedi Gy. (szerk.) *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek és területi politika Magyarországon*. Budapest: KJK, 75–103.
- 1998. *Területi stratégiák*. Budapest-Pécs: Dialóg-Campus.
- Portes, Alejandro–Sassia Sasken 1993. Making It Underground: Comparative Materials on the Informal Sector in Western Market Economies. *American Journal of Sociology*, 30–61.
- Portes, Alejandro 1996. The Informal Economy and Its Paradoxes. In: N. J. Smelser–R. Swedberg (eds.) *The Handbook of Economic Sociology*, 426–453.
- Sabel, Charles 1989. Flexible Specialisation and The Re-emergence of Regional Economies. In: P. Hirst (ed.) *Revisiting Industrial Decline*. Oxford: Berg.
- Sik Endre 1997. A kgst-piachely a mai Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, április, 322–338.
- 1997. Az informális piachelyek és a külföldi kereskedők területi elhelyezkedése Magyarországon. In: Kárpáti Z. (szerk.) *Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon*. Budapest: MTA, 164–190.
- Tóth András–M. Keune 2000. *The Emergence of a Globally Competitive Region? Foreign Investment Led Regional Development in Győr, Hungary*. ILO Employment Paper, Geneva: ILO.
- A külföldi működőtőke Magyarországon 1992*. Budapest: KSH.
- A külföldi működőtőke Magyarországon 1995–1996*. Budapest: KSH.
- A külföldi működőtőke Magyarországon 1996–1997*. Budapest: KSH.
- Nyugat-Dunántúl, Magyarország régiói*. Budapest: KSH.